

חוברת הדרכה ל

קניין הש"ס

הסבר מקיף על מבנה מערכת הזיכרון
ויסודות שיטת הלימוד – לקניית וזכירת מסכתות הש"ס

יסוד השיטה והחוברת נערכו ע"י
הרה"ג ר' עמרם קנטור שליט"א – ראש חבורת קניין הש"ס
הרה"ג ר' אברהם צוג שליט"א – ראש הכולל
כולל דורשי ציון

מהדורה ג

אייר תשפ"ב

דורשי ציון

ללמוד וללמד
לשמור ולעשות

©
כל הזכויות שמורות

יצא לאור ע"י
מוסדות דורשי ציון – ביתר עילית (ע"ר)
טל' 02-5388444
דוא"ל: dorshei@dorshei.org

מבוא

חבורת "קניין הש"ס - כולל דורשי ציון" זוכה ב"ה, מזה שנים רבות, לקיים מסגרת לימוד יחודית בה אברכים לומדים, חוזרים ומשננים בשיטת לימוד המסייעת לידיעת וזכירת הש"ס באופן המפליא כל שומע ורואה: יש את אלו היודעים את כל המסכת שקלא וטריא בע"פ, יש את אלו היודעים את כל פרטי הסוגיות שלמדו בחצי השנה האחרונה ויש את השולטים בעיקרי הנושאים במסכתות שלמות. הדבר מפליא במיוחד, כיוון ש"חזרות" נתפסות כדבר קשה וכבד, אליו לא הורגלו מאוד בישיבות הקדו'.

השומעים לראשונה על מתכונת הלימוד בכולל, עשויים לחשוב שהיות שיש כאן מסגרת שמחייבת את ענין החזרות, ממילא אברכים עושים זאת בעל כרחם, ולכן מצליחים להטמיע בתוכם את מסכתות הש"ס בעל פה. אלא שאם כך היו פני הדברים, היינו רואים את האברכים הולכים שפופים וחסרי חשק ומרץ לסוג לימוד זה, כי כאשר האדם עושה נגד טבעו הוא לא רגוע ושמח, ובטח לא מצליח להחזיק מעמד הרבה זמן. אמנם המציאות היא כי ברוך ה', ב"דורשי ציון" רואים שאדרבה - יש שמחה מיוחדת לאברכים בשיטת הלימוד, ולומדים מתוך חשק ומרץ משך שנים ארוכות כאשר כל אחד מוצא את דרכו האישית בשיטת הלימוד הכללית.

השיטה באמצעותה זוכים האברכים להיקף הידיעות העצום שלהם, לא נובעת רק ממספר החזרות, אלא בכמה רכיבים חיוניים: צורת הלימוד הראשוני, אופן ביצוע החזרות, הפרש הזמנים בין החזרות, דרך שליפת המידע מהזיכרון, החזרות בעל פה ועוד.

על כן, מתוך רצון להפיץ את השיטה וכך לאפשר לעוד עמלי תורה - אברכים ובעלי בתים - לקנות ידיעות בש"ס, באופן האיכותי ביותר ושלימודם ישמר ויצרב בזכרונם היטב, ערכנו מחדש את חוברת ההדרכה הזו, שתסייע לכל דורש, ללמוד בשיטה שמוכיחה את עצמה הלכה למעשה - כיצד ניתן לדעת מסכת על בוריה, שקלא וטריא בעל פה, וכך **לקנות את מסכתות הש"ס בקניין נצחי.**

כל ההדרכות בחוברת הן על פי ניסיון של שנים רבות בכולל דורשי ציון, והמידע על מערכת הזיכרון נלמד ברובו בקורס מטעם פרויקט "בור סוד".

אנו מזמינים אותך לקרוא בעיון חוברת זו, ולאחר מכן - **ליישם את השיטה על כל חלקיה, שלב אחר שלב**, כך שגם אתה תזכה, בסיעתא דשמיא, שדברי התורה יהיו חקוקים על ליבך.

"אִם תִּבְטְחָה בַּבָּטָח וְתַמְתְּמוּנִים תַּרְפְּשָׂה
אֲנִי תָּבִיו וְרֹאֵת י"י וְרַעַת אֱלֹקִים תִּמְצָא"

בהצלחה רבה!

תוכן העניינים

- הקדמה ..... ז
- **פרק א' - כללי מערכת הזיכרון**

א. רכישת המידע ..... **ט**

ב. אחסון המידע ..... **ט**

ג. סינון המידע ..... **י**

ד. חוסר בהירות - המכשול הגדול ביותר לזיכרון ..... **יא**

- **פרק ב' - שליפת המידע**

א. העזר לשליפה הוא השליפה בעצמה ..... **יב**

ב. הרס השליפה - להציץ ..... **יג**

ג. שני סוגי חזרות ..... **יג**

ד. הבדל נוסף בין חזרה בעל פה לחזרה בפנים ..... **יד**

- **פרק ג' - ההבנה המושלמת מגיעה בעקבות סיכום הנלמד בעל פה**

א. להוציא מן הכוח אל הפועל ..... **טו**

ב. כיבוש העמוד ..... **טז**

ג. שקלא וטריא או מילה במילה ..... **טז**

ד. רמת הבהירות ..... **יז**

ה. מידע קצר ומאורגן ..... **יז**

ו. חשיבות הסיכום ..... **יח**

ז. נושאים ..... יח
ח. מיון וסדר ..... יט

- **פרק ד' - עיון ובקיאות**

א. הערבוב בין עיון לבקיאות ..... כא
ב. כיצד להפריד בין עיון ובקיאות ..... כא
ג. ליגמר איניש והדר ליסבר ..... כא
ד. הסיבה שבכולל לומדים בעיקר גמרא רש"י ..... כב

- **פרק ה' - ביצוע השיטה בפועל**

א. סדר הלימוד הראשוני ..... כד
ב. חזרות ..... כה

- **פרק ו' - ידיעת מיקום הדף והעמוד**

א. חשיבות ידיעת מיקום הדף והעמוד ..... כז
ב. עצות מעשיות לזיכרון מיקום הדף ..... כח
ג. מבחני נבחרת ..... כט

- **מילות סיכום** ..... לא

הקדמה

באמור במבוא, הסוד המרכזי של הכולל אינו נעוץ במספר החזרות, אלא תחילה - **בצורת הלימוד הראשוני**, וזאת מכיוון שאופי הלימוד הראשוני, הוא הקובע האם יהיה ללומד קל לחזור על הלימוד, והחזרה תיעשה בחשק ותישא פירות והאם נוכל לשמר את שיטת החזרות לטווח ארוך. כאשר הלימוד הראשוני נעשה באופן הנכון, לא רק שקל לחזור עליו, אלא אדרבה זוהי חוויה טובה, ורוצים לחזור עליה. ולהיפך, כאשר חווית הלימוד אינה נעשית באופן הנכון, הלומד מעדיף ללמוד משהו חדש, ובתוך תוכו אומר לעצמו, בדף הקודם לא הסתדרתי, החומר לא היה כל כך מובן וברור, אולי אנסה בדף הבא, שמא שם ארווה את צמאוני. כך הוא טבע האדם - אינו חפץ לשוב על חוויות שגרמו לו אי-נוחות. נמצא, שראשית-כל צריך לדאוג שחווית הלימוד הראשוני תהיה נכונה. קודם שנבאר כיצד נהפוך את הלימוד הראשוני לחוויה שנחפוץ לשוב אליה, נקדים כיצד פועלת מערכת הזיכרון, וכיצד נרכוש את המידע באופן שנאחסן אותו לטווח ארוך, כדי שנוכל לשולפו במהירות בעת הצורך.

חשוב לציין שמניסיוננו אנו רואים שהשיטה מוכיחה את עצמה, ומתאימה לכל סוגי האברכים בכל הרמות! המהדורה הראשונה של חוברת זו נכתבה לרגל סיום מסכת פסחים בכ"ד סיון תשע"ח, כאשר זכינו לראות בכולל אברכים שיכולים להיבחן על כל המסכת ב"מבחן סיכה". אמנם נכתבו הרבה שיטות ודרכים לזיכרון, אך היתרון בדרך המוצעת כאן הוא שאין בה תוספת של רעיונות, שאנו צריכים לבצע מחוץ ללימוד עצמו, ולא חזרות באופן מכביד,

אלא שיטה זו בנויה על **הצורה הטבעית** של הלימוד והחזרה, שכל הלומד ורוצה לזכור, אם יהיה קשוב לעצמו, ויעשה את הדברים המובאים בחוברת זו באופן טבעי ודאי יראה הצלחה בס"ד.

הרבה זו נבנתה מניסיון על גבי ניסיון. בתחילה של יחידים, ולאחר מכן 8 שנים של חידוד ובדיקת השיטה על ידי קבוצת אברכים גדולה בכולל דורשי ציון, ובהמשך - השתתפות בקורס של פרויקט "בור סוד" שממנו שאבנו את הכללים כיצד עובדת מערכת הזיכרון, ובו נתגלתה הסיבה הברורה מדוע הלימוד באופן זה מביא לזיכרון כה מושלם, שאנו זוכים לראות אברכים שיודעים מסכתות שלימות על בוריין.

במיבי ששקיעות בלימוד והתמדה הם הדברים החשובים ביותר לזיכרון, וכן תמיד צריך לזכור את דברי הגמרא (מגילה דף ו:) **"לאוקמי גירסא - סייעתא דשמיא"**. אמנם ודאי ש"הלומד ואינו חוזר כזורע ואינו קוצר". על כן ראינו הצורך בעריכת חוברת ההדרכה הזו, כדי להפוך את שיטת החזרות לכזו שתהיה מסודרת ואיכותית - כשהיסוד שלה כבר בלימוד הראשוני.

הרבה זו יועדה מלכתחילה לסדר בקיאות. אמנם גם בלימוד העיון חשים אנו לעתים, שאין אנו מוצאים את ידינו ורגלינו, מחוסר ידע נכון של הסוגיא עצמה ושל הסוגיות הקשורות לסוגיא הנלמדת. על זה נאמר בגמרא (שבת סג.) "ליגמר איניש והדר ליסבר". בעזרת חוברת זו נוכל לרכוש את הסוגיא באופן הנכון, והלימוד בעיון יהיה באיכות הרבה יותר גבוהה.

פרק א' - בלבי מערבת הזיברוז

א. רכישת המידע

יש דברים אותם אנו זוכרים לטווח ארוך ויש דברים אותם אנו זוכרים לטווח קצר. להלן נסביר, איך עובד הזיכרון שלנו, את מה אנו נוטים לזכור ואת מה לשכוח תוך זמן קצר.

זיכרון טווח קצר: כדי להבהיר את העניין נתחיל בניסוי שעשיתי בזיכרון: אמרתי לכמה אברכים רשימה של עשר מסכתות שלא לפי הסדר. רגע לאחר מכן האברכים כבר לא זכרו את הרשימה. לעומת זאת כאשר אמרתי להם שלוש מסכתות ראשונות מכל סדר בש"ס ("שבת, עירובין, פסחים; יבמות, כתובות, נדרים; זבחים, מנחות, חולין וכדו') הם זכרו זאת בקלות. זאת אומרת שגם בזיכרון קצר טווח, המוח אינו זוכר אפילו רשימה קטנה של פרטים בודדים, אם אין בהם סדר או הקשר כל שהוא. נמצא שהלומד ורוצה לזכור אפילו לטווח קצר חייב ליצור לעצמו סדר בדברים.

משל למה הדבר דומה, למאה חרוזים שנפלו והתפזרו. להרים אחד אחד זוהי מלאכה קשה, אבל אם הם מחוברים בשרשרת, אז בתנועה אחת ניתן להרים את כולם. כדי להגיע למצב שגם לימודנו יהיה כך, עלינו לעשות מיון וסדר. בהמשך הדברים יבואר כיצד לעשות זאת.

ב. אחסון המידע

זיכרון ארוך טווח: ננסה להסביר כיצד עובד הזיכרון לטווח ארוך, איזה מידע מוחנו מאחסן והוא נשמר היטב בזכרוננו, ואיזה מידע מוחנו שולח ל"סל המיחזור", שאותו נצליח לזכור רק על ידי זה שיזכירו לנו, ולעיתים גם כך לא נצליח להיזכר בו.

ג. סיגון המידע

המוח שלנו מסנן את המידע שנכנס אליו, את חלקו מאחסן, ואת חלקו שולח ל"סל המחזור". כאשר המוח מזהה שהמידע חשוב לנו, הוא מאחסן אותו לזיכרון ארוך טווח. אם מוחנו לא מזהה חשיבות במידע, הוא ישלח אותו ל"סל המיחזור".

ישנן שתי אפשרויות כיצד מוחנו יזהה האם מידע זה חשוב לנו: א. כאשר מידע זה מעורר בנו תגובה רגשית כל שהיא, כגון התפעלות, כעס, או גירוי מסוים - מוחנו מזהה שמידע זה חשוב ושולח אותו לאחסון לטווח ארוך. ב. כאשר אין הדבר מעורר התפעלות רגשית כל שהיא, אך האדם חוזר על המידע כמה וכמה פעמים, לדוגמא מספר טלפון שאדם רוצה לזכור, שאמנם אין לו התרגשות מיוחדת במספרים אלו, אבל כאשר משנן לעצמו כמה פעמים את המספר, מוחו מזהה את חשיבות העניין, ושולח את המספר לזיכרון ארוך טווח.

כך גם בלימוד; כאשר האדם מתפעל מאוד מן הלימוד, כגון לימוד בעיון, כאשר מתעורר ללומד חידוש נפלא, אפשרי שיזכור את לימודו גם ללא חזרות. כפי שמסופר על הגר"מ פיינשטיין זצ"ל ששאל אותו נכדו איך זוכר את כל לימודו, והשיב לו, הרי אם תראה ציפור שמרימה בנין, תזכור זאת כל ימי חייך, אצלי ההתפעלות מהנלמד, היא כמו לראות ציפור שמרימה בנין.

אמנם בלימוד בבקיאות לא תמיד יש את ההתפעלות המספקת מהלימוד, ועל כן כאן יש צורך בשינון וחזרה, שעל ידם מוחנו יבין כמה זה חשוב לנו, וממילא ישלח את זה לאחסון ארוך טווח, ולא חס ושלום ל"סל המחזור".

ד. חוסר בהירות - המכשול הגדול ביותר לזיכרון

כאן יש להדגיש עניין יסודי במערכת הזיכרון - במוחנו ישנה התניה: אם המידע אינו מובן או אינו ברור כל צורכו, אז גם במקרה זה המוח ישלח את המידע לאיבוד. ולהיפך, ככל שהמידע יותר מובן וברור, וכן ככל שהוא מסודר ומאורגן בצורה נכונה יותר, כך אנו מקילים על מוחנו לאחסן מידע זה.

עד כאן עסקנו ברכישה ובאחסון של המידע. עכשיו עלינו לדעת כיצד נוכל לשלוף את המידע שרכשנו, בקלות.

פרק ב' - שליפת המידע

לאחר שהמידע כבר מאוחסן באופן נכון, מגיעים אנו לשלב השליפה. שלב זה חשוב לא פחות. יתכן שהאדם ילמד באופן הנכון, והכל כבר נמצא בזיכרונו, אבל כאשר הוא מגיע לשלוף את המידע, הוא אינו יודע כיצד להגיע אליו, היכן להתחיל וכיצד להמשיך. הסיבה לכך היא, שמוחו של האדם מלא באין סוף תאים שמאחסנים את המידע, ומנוע החיפוש צריך לעבור על הרבה מאוד חומר, כדי לזהות מהו המידע שנדרש להוציאו.

כעת נבאר כיצד נעמיד את לימודנו, באופן שנוכל לשולפו במהירות בעת הצורך.

א. העזר לשליפה - השליפה בעצמה

כאשר אנו רוצים להקל על החיפוש, אנו צריכים ליצור נתיב קבוע של אותות חשמליים לאותו מידע, נתיב זה העוזר לשליפה המהירה של הדברים הוא השליפה בעצמה. כאשר נוציא את הדברים מפינו בעל פה, זאת הפעולה שתעזור לנו בפעם הבאה, לשלוף את המידע במהירות.

משל למה הדבר דומה, כאשר בונים ישוב חדש, סוללים לו כביש על מנת שתהיה דרך להגיע אל הישוב. אם יצרו נתיב הלוך לכיוון הישוב, חייבים ליצור נתיב נוסף לכיוון חזור, שהרי אי אפשר להשתמש באותו הנתיב לשני הכיוונים. והנמשל, כן הדבר גם כאשר נבוא לשלוף את מה שלמדנו: לא יעזרו לנו מספר החזרות על החומר מתוך הספר, כיוון שכל חזרה מול הספר היא בעצם הכנסת המידע, ואינה השליפה וההוצאה של המידע. רק כאשר אנו שולפים את המידע **ואומרים אותו בעל פה**, בעת שאנו עסוקים

בשליפת המידע, אזי אנו גם מכינים אותו לקראת השליפה הבאה, כיוון שאנו יוצרים בכל חזרה, עיבוי ל"כבל החשמלי" המוביל אל התא שבו מאוחסן המידע.

ב. הרס השליפה - להציץ

אם בזמן החזרה בעל פה על הלימוד, ניתקל בפרט שאין אנו זוכרים, ונפנה מיד להסתכל בפנים, אז מוחנו יזהה שאין לנו חשיבות מיוחדת לזכור מידע זה, שהרי תמיד נוכל בעת הצורך לבדוק בפנים, וממילא מוחנו יאפשר למידע זה ללכת לאיבוד. ולהיפך, כאשר נתאמץ לשחזר את המידע ונמתין כמה דקות עד שנזכר, ולא מיד נסתכל בפנים, מוחנו יזהה כמה חשוב לאחסן מידע זה. יתרה מזאת אנו נרוויח גם התעמלות על "שריר" הזיכרון. ככל שנעמול כדי לזכור, כך נפתח ונחזק את כוח הזיכרון שלנו. וכן ככל שיעבור זמן מהלימוד הראשוני והמאמץ לזכור יגדל, כך גם נפתח את הזיכרון לטווח הארוך, וזה מלבד מה שנרוויח על ידי העמל על הדבר, לזכות לקניין אמיתי בו.

ג. ישנם שני סוגי חזרות

יש חזרה שמטרתה לזיכרון, ויש חזרה שמטרתה לחידוד הלימוד. כאשר אנו עוסקים בחזרה לצורך זיכרון, עדיף שלא נסתכל בתוך הספר כלל, מהחזרה הראשונה עד עולם, ואז כבר בעת הלימוד הראשוני מוחנו יפנים שמוטל עליו לזכור מידע זה לצמיתות. סוג החזרה השני מיועד לחידוד הלימוד. בחזרה מסוג זה יש מקום לחזרה בפנים. כאשר אנו זוכרים היטב את הגמרא, ואנו רוצים ללמוד כדי לדקדק יותר בהבנה, מדוע הגמרא כותבת

כך ולא אחרת, או כדי לבחון את הבנת הסוגיא מחדש וללמוד את הדברים ביתר עיון ועמקות, על חזרה זו נאמר "אותיות מחכימות". חזרה זו היא מסוג אחר של "הפוך בה והפוך בה דכולה בה". אולם, סוג החזרה שאנו עוסקים בה, מיועדות לזיכרון.

ד. הבדל נוסף בין חזרה בעל פה לחזרה בפנים

הבדל גדול יש באחסון הזיכרון בין אם החזרה נעשית בעל פה או בפנים, כיוון שכאשר חוזרים מתוך הספר בעצם מכניסים עוד פעם את המידע, והמידע נמצא בעוד אחד מהתאים. אמנם, גם חזרה בפנים - מול הספר - אנו מגלים שהיא מקלה עלינו לזכור, אך זאת מכיוון שהמידע נמצא כמה פעמים בכמה תאים שונים במוחנו ו"מנוע החיפוש" יגיע אליו יותר מהר. עם זאת, בפועל יוצא שלא חזרנו כלל על אותו מידע שנמצא באותו תא במוח, כיוון שלא עסקנו במידע שכבר נמצא בזכרוננו, כך שלא חיזקנו כלל את אותו מידע ! אדרבה, לפעמים מה שקורה הוא שהחזרה נעשית בצורה יותר מהירה ושטחית מהפעם הראשונה, והמידע נכנס עוד פעם ובצורה שונה, ויכול ליצור אפילו בלבול מסוים בזיכרון, בין המידע הראשון לשני.

דבר נוסף, כאשר חוזרים בפנים, הרבה פעמים החזרה לוקחת לנו הרבה זמן, כיוון שאנו בודקים מחדש את הדברים, ולא רק חוזרים על מה שכבר נמצא בקרבנו. מנגד, כאשר אנו חוזרים בעל פה - החזרה קצרה ומהירה, כיון שהיא תואמת ומקבילה ללימוד הראשון. זו היא חזרה אמתית על הלימוד שכבר נמצא בזכרוננו.

פרק ג' - ההבנה המושלמת מגיעה

בעקבות סיכום הנלמד בעל פה

עסקנו כעת בעניין החזרה והזיכרון, עתה נשוב לעניין איכות הלימוד הראשוני שפתחנו בו. הגמ' במסכת עירובין דף נד. מאריכה בעניין **הוצאת הלימוד בפה**, ומביאה ומבארת כמה פסוקים: "חיים הם למוצאיהם - אל תיקרי למוצאיהם אלא למוציאהם בפה"; "כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחד על שפתיך - אימתי דברי תורה נעימים, בזמן שתשמרם בבטנך, ואימתי תשמרם בבטנך בזמן שיכונו על שפתיך", ועיין שם עוד פסוקים. ההבנה הפשוטה של כל הפסוקים הללו היא שצריך ללמוד בקול ולא רק במחשבה, וכפי שיבואר מיד.

א. להוציא מן הכוח אל הפועל

בזמן התלמוד, התורה נמסרה בעל פה מרב לתלמיד, ורק לאחר שהתלמיד היה שומע מרבו (בשתיקה), היה מוציא בפה. נמצא שבזמנם לומר בפה משמעותו הוא להוציא את מה שכבר נמצא בליבו לאחר שקיבל בשמיעה. אמנם בזמננו גם כאשר אדם ילמד בקול רם ובניגון, עדיין הוא **מכניס** את הדברים לליבו, ואינו **מוציא** אותם מליבו. כמובן שהלימוד בקול הוא עם יותר גישמאק, אבל עד שלא נוציא את הדברים בפינו בעל פה, אין כאן את ה"חיים הם למוציאהם בפה", והיינו שלא רק בזיכרון יש כאן בעיה, אלא גם בשלימות הבנת הדברים חסר עד שלא מוציאים את הדברים מן הכוח אל הפועל. וכן היה דרכו של הגרי"ש אלישיב זצוק"ל לסכם בע"פ כל דבר מיד לאחר שלמד.

ב. כיבוש העמוד

לאור זאת, בכולל דורשי ציון הדגש המרכזי הוא שבסוף הסדר לא שייך לצאת בלי שהלומדים אמרו את הדברים בעל פה. לא מספיק שלמדו ברמה כזאת שיכולים להגיד בע"פ, אלא האמירה בע"פ עצמה, **היא הקניין המושלם של הסוגיא**, כיון שהעיקר הוא לצאת עם בהירות מושלמת בלימוד הראשוני, כדי לרכוש את דברי הגמרא באופן שיהיה חשק לחזור עליה.

באופן זה הלומד יוצא עם חוויה טובה ונכונה שיחפוץ לשוב אליה. כמובן שאנו צריכים ללמוד באופן זה גם כדי שתהיה אפשרות לזכור, שהרי רק כאשר יש בהירות מושלמת שייך לזכור כמו שצריך, ולכך המילה "ושננתם" מקבלת שני פירושים: "ושננתם" פירושו גם שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך, וגם מלשון שינון וחזרה, מכיוון שהחידוד הוא אבי אבות החזרה.

כאשר אנו לומדים בידיעה שלמחרת צריך לומר את מה שלמדנו בעל פה, אז מראש אנו לומדים לא רק כדי להבין את הדברים, אלא גם כדי להכניס את המידע ולשמר אותו. נמצא שידיעה זו בעצמה מביאה לכך שהדברים נחרטים על ליבנו. יתירה מזאת כאשר נגיע לסדר מתוך אתגר לצאת עם העמוד ביד, הלימוד יהפוך לנו לחי ומלא בחשק וסיפוק, ובסופו של הסדר נצא עם הרגשה של חוויה טובה ונכונה שנחפוץ לשוב אליה.

ג. שקלא וטריא או מילה במילה

וכאן הצורך להדגיש שעדיף שלא לומר מילה במילה בעל פה בלשון הגמרא, אלא עדיף לנו לומר את הנלמד **בלשוננו**, באופן שהיינו אומרים את הדברים בעצמנו.

אמנם יש יחידים שרכשו לעצמם את שפת הגמרא, וגם ללא שזוכרים את המילים, הם מדברים בשפת חז"ל, ואדרבה כאשר הם רואים שהגמרא אמרה במילים אחרות, הם מדייקים מדוע הדברים נאמרו דווקא בלשון זו. להם קל לזכור את המילים, וקשה להם לומר במילים אחרות. מי שנמצא במדרגה זו - טוב לו לחזור מילה במילה.

ד. רמת הבהירות

הבהירות שאנו צריכים להגיע אליה, היא **שהדברים יהיו ברורים כל צרכם, עד שמהלך הגמרא יעלה בדעתנו מאליו.** כגון שאלה של הגמרא תהיה ברורה, עד כדי שכאשר אנו לומדים את הדין שעליו נשאלה השאלה, ממילא צפה ועולה שאלת הגמרא, ושאלת הגמרא כואבת לנו עד כדי שאנחנו אפילו רוצים לנסות ליישב אותה, ולאחר תירוץ הגמרא רווח ליבנו. כעת לא יהיה לנו קושי להסביר מה למדנו ובנוסף יהיה לנו יותר קל לזכור באופן זה, כי בעת שנחזור על משנה או על הלכה שאמר אחד האמוראים, ממילא שאלת הגמרא תצוף ותעלה בליבנו.

ונהוג להגיד אצלנו בכולל בדרך צחות, שהלימוד צריך להיות כל כך ברור, עד כדי שיהיה אפשר לספר לאשה בארוחת ערב את כל מה שלמדנו... וזו גם הסיבה שיש אוירה כל כך חזקה של לימוד בכולל, כיוון שאברך מגיע לסדר עם אתגר שיודע שהיום עליו לעשות מלחמה ולכבוש את העמוד שלומדים היום.

ה. מידע קצר ומאורגן

כאשר אנו מכניסים הרבה מידע בבת אחת, אין ביכולתנו לסדר ולארגן את הדברים כמו שצריך. לכן, אם נלמד בבת אחת את כל

העמוד, ורק אחר כך נתחיל לחדדו ולסדרו, הלימוד לא יתיישב היטב על לבנו. על כן מומלץ לאחר כשליש עמוד **לעשות עצירה, ולבדוק האם הכול ברור לנו דיו**, כיון שככל שהמידע קצר ומאורגן יותר, כך הוא יתיישב יותר טוב על לבנו, ולהיפך, ככל שהמידע יהיה ארוך ולא מאורגן כך ישכח מלבנו.

ו. חשיבות הסיכום

גם לאחר שלמדנו את השקלא וטריא בעל פה, עדיין הדברים לא יהיו ברורים כל-צרכם עד שנסכם את העמוד באופן תמציתי, דהיינו, אחרי כל עמוד **לסכם את התוכן ההלכתי של העמוד, בצורת כללים ופרטים והלכות נפרדות**, כך יהיו בידינו דברים קצרים ומתומצתים. לעומת זאת, אם לא נסכם - נישאר עם דברים ארוכים, ובכל עת שנרצה להיזכר באחד מן הפרטים ניאלץ לשחזר בכל פעם את החומר מתחילת העמוד.

יתרה מזאת, אם רוצים אנו להבין את הלימוד ביסודיות, צריכים אנו לסדר את הלימוד בצורת כללים ופרטים, שהרי הרבה פעמים חלק חיוני להבנת העניין נמצא במקום אחד וחלקו במקום אחר. ניתן להוסיף כי הסיכום האיכותי ביותר הוא על ידי כתיבת התוכן המרכזי של העמוד בתמצית.

ז. נושאים

כחלק מהפיכת המידע לקצר יותר ומאורגן יותר, חשוב מאוד בסוף הלימוד, לומר בשתיים או שלוש **כותרות** מה היו הנושאים ומבנה הסוגיא שלמדנו, כגון: למדנו מחלוקת אביי ורבא, שתי

ראיות לרבא וראיה אחת לאביי. וכן, למדנו את המשנה שעסקה בשני נושאים, ואת הגמרא שביארה את הפשט בנושא הראשון של המשנה.

דבר זה ישמש לנו כעין תיקיה למידע, או כמו מפתח לבית, כאשר יהיה לנו את המפתח הקטן שאותו קל להניח בכיסנו, בעת הצורך יהיה עלינו רק להוציא את המפתח, ויהיה בידינו את כל אשר בבית.

ח. מיון וסדר

מיון: נשוב אל משל השרשרת - כיצד נוכל להפוך את מה שלמדנו לשרשרת, אשר בעת שנזכר באחד פרטיה, שאר פרטיה ישתלשלו לנו. מה שעלינו לעשות הוא **למיין את מה שלמדנו**, כלומר לבדוק היכן התחיל נושא, והיכן הוא נגמר, ולמנות כמה נושאים היו לנו. לדוגמא כאשר במשנה אחת יש כמה נושאים, עלינו למספר כמה נושאים או דינים יש במשנה, היכן מתחיל כל נושא והיכן הוא נגמר. עד כאן שלב המיון.

סדר: לאחר מכן מגיע שלב סדר הנושאים - דהיינו לנסות למצוא סדר מדוע הנושא השני הגיע לאחר הנושא הראשון. אם מצאנו קשר הגיוני מוטב, ואם לא ניצור מליבנו קישור כל שהוא, כדי שלכל הפחות במוחנו יהיה סדר לדברים, והדבר יועיל לזכרון נושאי הלימוד כאשר נחזור בעל פה. וכן כמובן בנושא השני והשלישי.

בגמרא - תחילה צריך להבחין כיצד דברי הגמרא מסודרים לפי סדר המשנה. כאשר יש אריכות בסוגיא, והגמרא עוברת לנושאים

אחרים, צריכים אנו למצוא מהו סדר הדברים, מדוע כל נושא מגיע דווקא אחרי הנושא שלפניו. אם נדלג על שלב זה, כאשר נגמור להגיד נושא אחד לא נזכר מהו הנושא הבא, וכן המידע בכללותו לא יהיה מאורגן אצלנו כראוי ויקשה עלינו לזכרו. לשם כך ישנה שאלה קבועה במבחני הכולל: "מה הם הנושאים שלמדנו השבוע לפי סדרם".

פרק ד' - עיון ובקיאות

א. הערבוב בין עיון לבקיאות

אחד המפריעים המרכזיים לבהירות בלימוד סוגיא, הינו הערבוב בין עיון לבקיאות. הדבר נובע מחובתנו להגיע לבהירות מושלמת בידיעת הגמרא, וכאן מגיע הבלבול. שהרי הורגלנו שעל מנת להבין דבר על בוריו, חייבים אנו לעמול שעות על גבי שעות, בכדי להבין שורה אחת של גמרא. כיצד יתכן שבשעתיים כבר נדע עמוד שלם של גמרא באופן מושלם, עם כל הסברות והצדדים השונים בפרוש הסוגיא?

ב. כיצד להפריד בין עיון ובקיאות

התשובה לכך היא שהמושג "בקיאות" אין כוונתו הבנה שטחית או הספק, אלא פירוש המילה בקיאות היא ידיעה - לדעת את הגמרא עצמה בידיעה ברורה ושלמה. כדי להסביר כיצד עושים זאת, נקדים במשל משמיעת שיעור, כאשר אנו שומעים שיעור, ויש דבר שלא הבנו באופן שלם, אז אם מוחנו יהיה טרוד בהבנת הדבר, לא נהיה מסוגלים להמשיך להקשיב להמשך השיעור, כיון שמוחנו טרוד עדיין בהבנה של הדבר הקודם. ומה הפתרון? צורת ההקשבה למגיד שיעור היא, לשמוע מה הוא אומר, ולא מיד למתוח את הביקורת האם הדברים מסתדרים גם לפי הבנתנו, אלא רק לאחר שיהיה ברור אצלנו מה המגיד שיעור אמר, נוכל למתוח ביקורת על דבריו, ולבדוק האם הדברים מסתדרים לפי הבנתנו.

ג. ליגמר אינש והדר ליסבר (שבת סג.)

כיוצא בזה - בלימוד הגמרא. בתחילה, אנו צריכים להתמקד

בלהבין היטב מה **הגמרא אומרת**, דבר שדורש הרבה עמל ויגיעה, ורק לאחר שלב זה שנקרא "ליגמר", מגיע השלב של ה"ליסבר", דהיינו לראות האם הדברים מסתדרים גם **כפי הבנתנו**, ובמשל קטן וקיצוני - כאשר אדם יאמר לנו בעיצומו של יום, "עכשיו לילה", בעצם הבנו **מה הוא אומר**, רק שהדברים לא מסתדרים אצלנו.

ולכן צריכים אנו ליזהר שלא לערבב בין השאלות הקשורות לעצם הבנת הגמרא, דהיינו מה הגמרא אומרת, שזהו שלב הבקיאות, לבין שאלות שמהותם לברר כיצד הגמרא מסתדרת עם קושיות או סוגיות מקבילות, שהוא שלב העיון. ואם נעסוק בשני הדברים כאחד, ולא נעשה את ההפרדה בין הליגמר לבין הליסבר, נקבל תוצאה הפוכה מבהירות.

ד. הסיבה שבכולל לומדים בעיקר גמרא עם רש"י

במחשבה ראשונה, לימוד גמרא רק עם פרוש רש"י, מתאים לאלו שמחפשים ללמוד בשטחיות ללא עמל ויגיעה. אמנם פעמים שדווקא הלימוד עם פרוש התוספות עלול להביא לשטחיות. במסגרת הכולל, כיון שתוך שעתיים בלבד צריכים הלומדים להגיע לבהירות מושלמת בעמוד, עיקר לימודינו הוא גמרא עם רש"י בלבד, משתי סיבות: **א.** כי כדי להגיע להבנה מושלמת בתוס' צריכים אנו לפתוח סוגיות אחרות בש"ס שהתוס' מתייחס אליהם. **ב.** לימוד ראשוני עם פירושים שונים בסוגיא גורם לכך שצריך להשקיע הרבה יותר זמן בשביל להגיע לבהירות.

מה שקורה אצל רוב הלומדים הוא שלומדים בבקיאות גם את פרוש התוספות, לא רק בפרוש התוספות חסרה להם בהירות, אלא גם בהבנת הגמרא עם רש"י הם מאבדים את הבהירות. ובדרך

צחות, התוספות מתחיל פעמים רבות בביטוי "ואם תאמר", דהיינו אם קשה לך קושיא זאת, דהיינו שכבר הגעת לבהירות המושלמת, והנך אוחז כבר בשלב של ה"ליסבר", אז יש לך לעיין בדברי התוס'. אבל "אם לא תאמר", אז המשך בלימודך ואל תתעכב. כמובן למעט מקרים שיש תוספות שעוסק בפשט, בדברים שרש"י אינו מבאר, והלומד באופן נכון, מעצמו נזקק לעיין בפירוש התוס'.

כמו כן, מי שלומד באופן נכון אזי הרבה מן השאלות ששואלים בעלי התוספות - שואל הוא כבר מעצמו. כבר היו לא מעט גדולי דור שהיו לומדים גמרא עם רש"י ארבע פעמים, ורק לאחר מכן היו לומדים את פרוש התוספות. וכן שמעתי ממורי ורבי הגאון ר' גרשון אדלשטיין שליט"א שבשביל לדעת ללמוד גמרא כמו שצריך, צריך שיהיה ללומד סדר אחד שבו הוא לומד רק גמרא עם רש"י. כמו כן, אברכים רבים שהגיעו לכולל ולא הכירו קודם-לכן אופן של לימוד ללא תוספות, אמרו שלאחר שלמדו בכולל התחיל להיות להם טעם בלימוד הגמרא עצמה, ולא רק מחידושים.

פרק ח' - ביצוע השיטה בפועל

א. סדר הלימוד הראשוני

ועתה נעבור לצורת הלימוד בכולל בפועל. אמנם, לא כל אחד צריך לעשות את המתכון הבא בדיוק לפי כללים אלו, אך כן צריך להפנים ולהבין את הנקודה המרכזית שבדברים, וכל אחד יסדר לעצמו, כיצד הוא יכול להגיע לנקודה זו כפי טבעו וצורת לימודו.

ראשית, לא נלמד את כל העמוד בבת אחת אלא נחלק את העמוד בערך לשלושה חלקים.

שלב א' - לומדים את השליש הראשון של העמוד עם פרוש רש"י בהבנה מושלמת, דהיינו להבין מה הדין שנאמר בגמרא ומה התחדש כאן - דהיינו מה היינו אומרים לולא חידוש הגמרא. ללמוד את כל פרוש רש"י היטב. לימוד זה לוקח את רוב הזמן.

שלב ב' - הפעם הראשונה בה למדנו הייתה רק על מנת להבין. עכשיו נלמד שוב את שליש העמוד הראשון, כדי להכניס את הלימוד לראש ולזכור, באופן שנוכל מיד לאחר מכן, לנסות לומר את הגמרא בעל פה. דהיינו כל מה שמוטל עלינו בפעם שניה הוא ללמוד את הגמרא כדי לזכור אותה לדקות הקרובות.

שלב ג' - עכשיו ננסה להגיד את שליש העמוד שקלא וטריא בעל פה. וכמובן כעת נגלה שאין אנו זוכרים במדויק, וכן נגלה שעדיין לא הבנו כל הצורך את דברי הגמרא. ולכן תוך כדי הניסיון להגיד בעל פה, אנו גם נציץ בפנים, ונבין טוב יותר את הסוגיא על מנת שהגדרת הדברים תהיה מדויקת יותר וברורה, שכן רק כשמנסים לומר את הגמרא בעל פה - מגלים שאין אנו מבינים ממש את מהלך הסוגיא ויש לחזור עליה ולדייק בה יותר.

שלב ד' - אנו צריכים להגיע למצב שבו כל חברותא בנפרד אומר את הכל בעל פה באופן ברור ומדויק ללא הצצות בגמרא.

ורק כעת אנו עוברים אל השליש הבא של העמוד, ומבצעים בו גם כן את ארבעת השלבים, דהיינו: **א.** הלימוד כדי להבין, **ב.** הלימוד כדי לזכור, **ג.** הניסיון לומר בעל פה, **ד.** לומר בעל פה בשלימות. וכן נעשה גם בשליש האחרון.

לאחר שגמרנו את העמוד נאמר שקלא וטריא על כל העמוד בעל פה. אם למדנו בצורה נכונה - נוכל בזמן קצר לומר את כל העמוד.

כעת נסכם את התוכן של ההלכות שיוצא לנו מכל העמוד.

המכה בפטיש יהיה, כאשר נאמר בכמה מילים מה הם הנושאים שהיו לנו כאן א' ב' ג'. עד כאן הכל בשביל איכות הלימוד הראשוני. מכאן ואילך מתחיל שלב החזרות.

ב. חזרות

למחרת נאמר את כל השקלא וטריא בעל פה. עדיף מבלי להציץ בגמרא.

כמו כן, **בסוף השבוע**, נאמר את כל הנלמד בשבוע בעל פה, ונסדר לעצמינו מה היו הנושאים באותו שבוע.

ביום ראשון בפתיחת הסדר חוזרים על כל החומר של השבוע הקודם שקלא וטריא בעל פה בקבוצות של עד חמישה, כאשר כל אברך אומר בעל פה את החומר של אחד הימים **מבלי שיודע מראש איזה יום יידרש לומר**. מטרת הקבוצות הינה גם לגיבוש הכולל ללמוד מתוך דיבוק חברים, וגם עצם דבר זה יוצר חוויה ללימוד

בעל פה, ופותר את הבעיה של "לא הביישן למד", כאשר הלומדים מתרגלים שלא לחוס על כבודם, בפרט כאשר מתקנים אותם. לאחר מכן יש את המבחן השבועי שמטרתו גם לכוון ללימוד איכותי ולא שטחי, וגם על מנת לסדר את הסוגיות שנלמדו באופן מסכם ומאורגן יותר.

בסוף החודש עוצרים את ההתקדמות על מנת לחזור על כל הנלמד באותו חודש, ולאחר מכן אומרים את כל דפי הגמרא של החודש בקבוצות בעל פה.

בכל יום, מלבד ההספק היומי, יש לחזור אף על דפים ישנים יותר שלמדו בעבר, והלומדים חשים שעלולים לשכחם. סדר הלימוד הוא על פי סדר המסכת ברצף, ולא בדילוגים (כפי שיטת חבורת ש"ס בה יש חזרה שבועית חודשית ותלת חודשית כיון שאופן זה יוצר בלבול וערבוב סוגיות), הדפים נבחרים על פי התקופה שעברה מאז החזרה האחרונה וביחס לכמות הפעמים שדפים אלו היו בסבבי חזרות.

במאמר מוסגר, העיתוי המושלם לחזרה, הינו כאשר חשים אנו שאם לא נחזור עכשיו, לא נוכל לזכור בעל פה ונתחיל לשכוח. אמנם, הצורך הזה משתנה מאדם לאדם, אך במסגרת הכולל בהתחשב בכלל האברכים, נעשה סדר חזרות מסוים השווה לכל נפש.

פרק ו - ידיעת מיקום הדף והעמוד

א. חשיבות ידיעת מיקום הדף והעמוד

כאן אנו מגיעים לעניין של ידיעת הדפים: כיצד נזכור כל גמרא, באיזה דף, באיזה עמוד (כגון דף מא:), ובאיזה מקום בעמוד. יש שחושבים שאין זה חשוב לדעת כל דבר באיזה מקום הוא נמצא, אלא העיקר לדעת את הגמרא עצמה. טענתם היא, "איזה צורך ישנו לדעת את המיקום המדויק? כיצד הדבר מועיל להבנת הסוגיא והדינים?" אמנם, הניסיון הוכיח שכאשר יודעים את המיקום המדויק של הגמרא, גם הזיכרון של דברי הגמרא עצמם נשארים לטווח ארוך הרבה יותר.

זאת עקב שלושה גורמים:

א. כאשר משתפים אנו את הזיכרון החזותי של צורת הדף, אנו מפעילים רכיב חזק יותר בזיכרון - הזיכרון החזותי חזק יותר מזיכרון של מידע מופשט.

ב. הדפים ישמשו לנו כמו תיקיות או מפתחות, שמספיק אם נזכור את התיקייה ודרכה נוכל להיזכר בכל החומר שנמצא בה.

ג. המידע נהפך לנו ליותר מסודר ומאורגן, וממילא נשמר יותר טוב.

הסיבה שלא זוכרים את הדף כיוון שאין לזה חשיבות בעינינו, וכבר כתבנו לעיל שהמוח זוכר רק מה שחשוב עבורנו. אי לכך דבר ראשון עלינו להפנים, שחשוב לנו לדעת על כל סוגיא בגמרא באיזה דף היא, וידיעה זאת תעזור לנו להיזכר גם בגמרא עצמה.

ב. עצות מעשיות לזיכרון מיקום הדף

אין צורך, בזמן הלימוד עצמו, בכל יום או בכל שבוע, לבדוק באיזה דף אנו אוחזים כעת. פעולה זאת לא תעזור לנו לזכור, כיוון שאין לה משמעות בעינינו. אם נעשה סימן לכל דף, יקשה עלינו לזכור את כל הסימנים. מה שכן עלינו לעשות בזמן הלימוד - דהיינו באותו יום ובאותו שבוע - לסדר את הסוגיות במיון וסדר כפי שהוזכר לעיל, כיון שאם לא נסדר את הסוגיות, לא נוכל לסדר את הדפים.

עלינו לדאוג שפעם בחמישה דפים בערך, יהיה לנו דף מרכזי שאת מיקומו אנו חייבים לזכור. כגון שדף זה הוא תחילת פרק, או כיון שיש בו משנה חדשה, או תחילתה של סוגיא חדשה, או סימן מיוחד על דף זה.

לאחר מכן עלינו לומר נושא לכל עמוד על פי הסדר. כעת נשאל את עצמנו או החברותא ישאל אותנו שאלה לעמוד, מה יש בעמוד פלוני. כך על כל אחד מהעמודים, שאלות שלא לפי הסדר. וכן גמרא פלונית באיזה דף היא, מימרא אחת מכל עמוד, שלא לפי הסדר. כך גם לאחר חמישה דפים נוספים נעשה כנ"ל, גם על חמשת הדפים החדשים, וגם ניבחן קלות על חמשת הדפים הקודמים.

מומלץ מדי פעם לבקש מאחד האברכים בכולל שיבחן אותנו על מיקום הדפים.

וכן כל פעם שמזכירים גמרא להגיד באיזה דף היא נמצאת. וכאן היצר הרע מגיע וטוען שזה מיחזי כיוהרא, שהרי לאיזה צורך עלינו לומר לחברנו את הדף, והרי זה לא יעזור לחברנו מאומה, ואם כן יש כאן רק בקשת כבוד. בגלל דבר זה, הניסיון הוא שמפסידים

את הידיעה של הדפים. אלא, אדרבה, אנו רואים תלמידי חכמים גדולים הנוהגים לציין את המיקום.

אנו צריכים להתגבר על בושה קטנה זו ולהרגיל את עצמינו לציין את המיקום המדויק של כל גמרא, כדי שמוחנו יזהה את חשיבות ידיעת הדף כחלק בלתי נפרד מידיעת הגמרא עצמה, וכך יאחסן גם את ידיעת הדף. בזכות ידיעה זו הגמרא עצמה תישאר לנו לטווח הרבה יותר ארוך.

ג. תוכנית מורחבת למצטיינים

בכולל יש **מבחני נבחרת**, המיועדים לאברכים שכל חזרתם היא אך ורק בעל פה כפי הסדר דלעיל, עם תוספת חזרה בין סוף השבוע לסוף החודש. דהיינו שחוזרים בכל שבוע, גם על השבועיים הקודמים, כדי שבסוף החודש יוכלו לומר בעל פה, את הלימוד החודשי ללא חזרה בספר, כיון שמהפעם האחרונה שאמרו בעל פה - עבר רק שבוע.

לאחר מכן יוכלו לחזור בעל פה גם כאשר יעבור חודש מהחזרה. באופן זה הגמרא נשמרת להם בזיכרון בעל פה, לפחות עד לסוף שלושה חודשים מהלימוד הראשוני. החזרה שלאחר חודש, נכנסת בדרך כלל במסלול החזרות הרגיל, וגם אותה עושים בעל פה. באופן זה ניתן לזכור עד טווח של שנה. כאשר נחזור בעל פה לאחר שנה ישמר לנו המידע לטווח ארוך מאוד.

תועלת שניה בחזרה נוספת לאחר שעבר שבוע מהחזרה, ולאחר שעברו שבועיים, שהרי בחזרה הרגילה שעושים בסוף השבוע, המרחק מהלימוד של יום חמישי קצר מאוד, ועל כן נוצר מצב שאת סוף השבוע אנו זוכרים פחות טוב.

וכן בחזרה שעושים אנו בסוף החודש, המרחק מהלימוד של סוף החודש קצר, ונמצא שסוף החודש יכנס לנו לטווח קצר, בשונה מכל החודש. דבר זה אנו משלימים בזה שאנו חוזרים גם על סוף החודש לאחר שבוע ולאחר שבועיים.

וכאשר מתרגלים ללימוד זה, המוח לומד לזהות מיד את מה אנו הולכים לאבד, שאם לא נחזור עליו עכשיו, כבר לא נוכל לאמרו בעל פה, וכעת ראוי לנו לחזור על חומר זה.

מבחנים אלו מתבצעים ללא הודעה מוקדמת, עד שלושים דפים אחורנית, כאשר השאלות הם כעין מבחני סיכה, כגון, מה כתוב בדף כג: למעלה וכדומה, ללא עזרה או רמז כל שהוא. מבחן זה בעצמו מחזק את הזיכרון. הצורך לדעת לענות בכל רגע נתון, גורם למוחנו להפנים, כי מידע זה חשוב לזכרו לצמיתות. בשונה ממבחן רגיל בכתב, שזמנו ידוע מראש, שבעת שאנו חוזרים לפני המבחן אנו מכניסים את המידע עד לשעת המבחן, ועלולים לשכוח זמן קצר לאחריו.

מילות סיום

השיטה שלמדת בחוברת זו נבנתה מהמסד ועד הטפחות תוך כדי שניסו ושיפרו אותה בפועל, הן ראשי הכולל והן עשרות רבות של אברכים במשך השנים.

השיטה מוכיחה את עצמה שוב ושוב, וניתן לראות כי מי שמיישם אותה ברצינות, שלב אחר שלב, קונה את ידיעת הש"ס, והדברים נחקקים בתודעתו לטווח ארוך מאוד.

מעבר לכך, יישום השיטה הזו בלימוד - **מעניק טעם חדש בלימוד התורה, מכניס חיות וחשק יומיומי** הן בלימוד הראשוני והן בחזרות.

למי שלא נתנסה בשיטה זו, הדברים הנ"ל עשויים להיראות קשים או בלתי ניתנים ליישום, אמנם, לאחר הניסיון, מגיעים הטעם, החשק והמיומנות, להצליח להיות עקביים ולרכוש ידע רב.

לאחר שנעשה את השתדלותנו ל"אוקמי גרסא"

נזכה בעזרת ה' ל"סיעתא דשמיא"